

KATALIN MIKLÓSSY

Internationalismin vaatimus vai kansalliset intressit?

Unkarin ja Romanian selviytymisstrategiat 1968–72

Filosofian lisensiaatti Katalin Miklóssy tarkastelee Unkarin ja Romanian välien huononemisen syitä ja seurauksia sekä ristiriidan suhdetta sosialististen maiden välisiin 'käytössääntöihin'.¹

■ Hruštševin suojasään² aikana nousi useassa Neuvostoliiton liittolaismaassa esiin omia päämääriä, jotka eivät aina täysin vastanneet itäblokin yhteislinjaa. Tässä yhteydessä esiin tulleet kansalliset intressit voidaan mieltää kahdella tavalla. Yhtäältä erottuivat valtiolliset pyrkimykset, joihin kuuluvat 'normaaliin' suvereenisuuteen (*statehood*) liittyvät poliittis-taloudellisuontoiset edut. Toisaalta olivat erityisen hankalat kansakunta-ajatteluun (*nationhood*) perustuvat pääasiallisesti kulttuuripainotteiset intressit.

Tämä erottelu on tarpeen erityisesti tarkasteltaessa Unkarin ja Romanian suhteita. Ne olivat poikkeuksellisia jäsenmaita sosialistisessa ryhmittymässä. János Kádár toteutti 'pehmeän diktatuurin',³ jossa vallitsi harvinaisen liberaali ilmapiiri. Nicolae Ceausescu loi omalaatuisen, korostetun nationalistisen sosialismin, jossa oli uusstalinistisia piirteitä. Kummassakin maassa sosialismin keskivaihe koettiin suotuisana aikana, elettiin nousukautta ilman suuria sisäisiä taloudellisia tai poliittisia kriisejä. Niin Unkarissa kuin Romaniassakin elintaso lähti hitaaseen mutta tasaiseen kasvuun, mikä näkyi ihmisten suhteellisenä tyytyväisyytenä.

Itäblokin keskinäisiä suhteita sääteli internationalismin periaate. Käsite oli marxilaisuuden kulmakiviä. Alun perin se tarkoitti erimaalaisten työläisten yhteyttä, solidaarisuutta ja veljeyttä taistelussa kapitalismia vastaan. Käsite ei ollut pelkkää teoriaa, vaan myös poliittinen toimintamalli, joka edellytti yhteistyötä riippumatta kansallisista sidonnaisuuksista.⁴ Internationalismin käytännön aspekteja oli yya-sopimusjärjestelmä, Keskinäisen taloudellisen avun neuvosto SEV ja Varsovan liitto.⁵ Koheesion vaatimus piti ymmärtää sen mukaan mikä oli Moskovan ajankohtainen tulkinta internationalismin poliittisesta sisällöstä. Se määräsi pakolliset käyttäytymissäännöt ja vaikutti kontrollin tiukkuuteen tai höllentämiseen. Vaikka Kreml oli ehdoton keskus, sen väliintulon aste vaihteli kansainvälisen tilanteen ja sen omien intressien mukaan.

Unkari ja Romania olivat eri asemassa itäblokkissa. Unkari oli kehitykseltään keskitasoa, mutta täysin riippuvainen raaka-ainesten ja energian tuonnista. Romanialla puolestaan oli raaka-ainevaroja, mutta se oli teollisesti alikehittynyt, minkä vuoksi se tarvitsi ensisijaisesti koneita ja teknologista apua. Niitä sai lännestä paljon helpommin kuin maailmanmarkkinahinnoiltaan kalliita raaka-aineita ja energiaa. Näin Romanialla oli paremmat edellytykset höllentää talossuhteitaan Neuvostoliittoon.⁶ Vaikka Romania maantieteellisesti sijaitsi itäblokin sisällä, ei maassa ollut Puna-armeijan yksiköitä. Unkari oli käytännössä miehitetty maa, ja lisäksi blokin rajavaltio länteen. Mosko-

va tarkkaili sen sisäisiä tapahtumia paljon huolellisemmin.

Talousintressit törmäyskurssilla

Talouspoliittiset ratkaisut työnsivät Unkarin ja Romanian erilaisille kehitysradoille, vaikka molempien mallien takana häämötti sama päämäärä: oman näkemyksen mukainen päätöksenteko talouslinjasta.

1960-luvun toisella puoliskolla Unkarin talouden ekstensiivisen kasvun mahdollisuudet olivat ehtymässä. Väkinäinen, maan talousperinteiden ja -edellytysten vastainen painottuminen energiaa ja raaka-aineita tuhlavaan raskaaseen teollisuuteen johti umpikujaan. Vuoteen 1963 mennessä selvisi, että teollisuuslaitosten suurkeskittyminen huononsi tuotantotuloksia entisestään.⁷ Elin-tason nousu alkoi vaatia yhä suurempia kansantaloudellisia uhrauksia, ja juuri elintaso oli sen yhteiskuntasopimuksen avain, jolla 1956 vallankumouksen nujertamiseen osallistunut Kádár 'osti' kansan hiljaisen hyväksynnän. Unkarissa alkoi siis kypsyyä talousreformin ajatus.⁸

Virallisesti 1968 käynnistynyt⁹ 'uusi talousmekanismi' oli ensisijaisesti talouselämän sääntelyjärjestelmän reformi, joka tähtäsi suunnitelmatalouden tuntuvaan höllentämiseen. Viisivuotissuunnitelmissa piirrettiin vain päälinjat. Tehtaat ja yhtiöt saivat vapaat kädet päättää tuotannostaan ilman puolueen väliintuloa. Tällä tavoin tuotanto ja markkinat, kysyntä ja tarjonta, lähentyivät toisiaan. Hallitus pidätti itselleen vain välilliset säätelykeinot, kuten hintapolitiikan ja lainsäädännön. Hintapolitiikassakin otettiin ensi kertaa aktiivisesti huomioon maailmanmarkkinoiden hintakehitys ja ryhdyttiin kaventamaan kuluttajahintojen ja tuotantokustannusten välistä kuilua.¹⁰ Mekanismin vaikutus näkyi pian: kansantuote kasvoi, ulkomaantase pääsi balanssiin ja kansalaisten elintaso oli nousussa.¹¹ Erikoisesti maatalouden yksiköt ja pienemmät teollisuuslaitokset hyötyivät, sillä ne osasivat reagoida herkemmin kysyntään. Myös pienyrittäjyys ja yksityisviljelypalstat saivat alkunsa reformin myötä. 'Uusi talousmekanismi' oli itse asiassa sosialistisen markkinatalouden konsepti.¹²

Moskova suhtautui Unkarin reformisuunnitelmiin alussa suojeasti, olihan päämääränä tervehdyttää Neuvostoliitollekin pahas-ti velkaantunutta heikkoa taloutta. Tšekko-slovakian kriisi 1968 teki kuitenkin hallaa juuri alkaneelle talousreformille. Unkarin johdon oli edettävä varovasti, sillä Neuvostoliitto ei katsonut hyvällä 'liian pitkälle' menevää sisäistä kehitystä; pian nimittäin ilmeni, että reformi ei liikkeelle lähdettyään pysynyt vain talouden sektorilla vaan alkoi

1. Artikkelin perustuu kirjoittajan väitöskirjaan *Aspects of Internationalism and Nationalism in the Hungarian Foreign Policy. The Changing Attitude toward Romania 1968–1972*.

2. Kuuluisassa 20. kongressin puheessaan Hruštšov viestitti, että sosialismia voitiin rakentaa myös Neuvostoliiton mallista poikkeavalla tavalla. Z. A. Medvedev – R. A. Medvedev (toim.) (1976) *The Secret Speech Delivered to the closed session of the Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union by Nikita Khrushchev*. Nottingham, 61–62.

3. Cs. Horváth (1993) *Magyarország 1944-től napjainkig*. Pécs, 116.

4. *Filozófiai Kislexikon* (1972) Budapest, 293–294.

5. YYA-sopimusjärjestelmän oikea merkitys tulee ymmärretyksi, kun palautetaan mieleen, että se edelsi Varsovan Liiton syntyä. Itäblokin sotilaallinen ja poliittinen turvajärjestelmä perustui vuoteen 1955 asti tähän bilateraalisten sopimusten verkostoon. G. Holden (1989) *The Warsaw Pact. Soviet Security and Bloc Politics*. Oxford, 18–19. B. Király *A magyar hadsereg szovjet ellenőrzés alatt*. Teoksessa I. Romsics (toim.) (1995) *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Budapest, 229–245.

6. B. Gökyay (2001) *Eastern Europe since 1970*. Harlow, 45–49.

7. Keskeytyminen oli todella valtavaa. Esimerkiksi 13 teollisuudenhaaralla (mm. paperi, lasi, sokeri, kumi, olut) oli kullakin vain yksi tehdas. Toinen paljon kertova mittari oli se, että vuonna 1965 työntekijöistä noin puolet toimi yli 1 000 henkeä työllistävässä teollisuuslaitoksissa. (Vastaava luku Neuvostoliiton työläisten kohdalla oli vain 34 %) Sándor Szakácsin artikkeli "A Kádár-korszak gazdaságtörténetének főbb jellemzői", *Society and Economy* Vol. XVI. 1994/5, 188–194.

8. I. T. Berend (1996) *Central and Eastern Europe 1944–1993*. Cambridge, 107–116, 136–146.

9. Päätös reformiohjelman valmistelusta tehtiin joulukuussa 1964 ja lopullinen versio hyväksyttiin talousohjelmaksi USTP:n keskuskomitean istunnossa touku-kuussa 1966. *MSZMP határozatai és dokumentumai 1963–1966* (1975) Budapest, 98, 265–266, 348–364. Ensimmäisen kerran siitä mainittiin julkisuudessa 25.4. 1965 *Népszabadság*in artikkelissa.

10. Esitys Kansantalouskomitealle hintapolitiikan kysymyksistä, 17.5.1969, OL–M–KS–288–15/163.öe.

11. Gy. Földes (1995) *Az eladósodás politikátörténete 1957–1986*. Budapest, 43.

12. J. Kornai (1993) *A szocialista rendszer*. Kritikai politikai gazdaságtan. Budapest, 496–534.

vaikuttaa yleisenä liberalisoitumisena. Yksityisyyttä jättäen salliva malli ja individualismin leviäminen olivat vakava uhka perinteiselle kommunistijärjestelmälle. Koska avoin poliittinen painostus olisi ollut epäviisasta muutenkin hankalan vuoden 1968 kireässä kansainvälisessä ilmapiirissä, Neuvostoliitto käytti ei-poliittisena painostuskeinona Unkarin riippuvuutta raaka-aineiden ja energian tuonnista. Toimitusten säätelyllä se pystyi vaikuttamaan varsin tehokkaasti Unkarin reformin laajuuteen ja nopeuteen.¹³

Pyrkinessään taloudelliseen riippumattomuuteen Romania valitsi toisenlaisen strategian. Jo 1960-luvun alussa Romania joutui ensi kertaa törmäyskurssille muiden itäblokin maiden kanssa. Hruštšev näet halusi, että jokainen jäsenmaa erikoistuisi oman valmius- ja kehitystasonsa kannalta sopivimmalle tuotantoalueelle.¹⁴ Vanhojen teollisuusmaiden (Tšekkoslovakia ja DDR) vastapainoksi Romania ja Bulgaria saivat maataloustuottajan roolin Sev-työnjaossa. Se olisi työntänyt maan epäedulliseen, muista riippuvaiseen asemaan, mikä ei tyydyttänyt Bukarestin johtoa. Kun raaka-aineita oli omasta takaa, Romaniassa oli edellytyksiä kehittää teollisuustuotantoaan, ja Ceausescun edeltäjä Gheorghe Gheorghiu-Dej sitoutui Sev-työnjaon vastaisesti raskaaseen teollisuuteen eli siis perinteiseen leniniläis-stalinistiseen kehityskäsitukseen.¹⁵ Blokin sisäisen vastustuksen vuoksi oma talouslinja edellytti myös omaperäisiä poliittisia ratkaisuja. Se johti siihen, että Romania alkoi eristäytyä itäblokin sisällä. Ulospääsyä etsittiin lähestymällä sekä muita sosialistisessa leirissä pannaan julistettuja että varovasti myös länttä.¹⁶ Gheorghiu-Dej ilmoitti *Itsenäisyysjulistuksen* yhteydessä, että jokaisella maalla oli oikeus rakentaa sosialismia omalla tavallaan.¹⁷ Ceausescu jatkoi edeltäjänsä linjaa. Koska nopea teollistaminen istui huonosti perinteiseen maatalousyhteiskuntaan, Ceausescun ohjelman läpiajaminen edellytti tiukasti keskitettyä johtoa. Niinpä 1970-luvun alusta Romania eli uusstalinismin aikakautta. Yhä tiukkenevalle linjalle haettiin kansan hyväksyntää korostamalla nationalismia¹⁸ ja perustelemalla vaikeita sisäpoliit-

tisia päätöksiä itsenäisen ulkopoliittikan tarpeilla.¹⁹

Vuosikymmenen vaihteessa naapurimaiden talouslinjat ajautuivat törmäykseen. Unkari pyrki suojaamaan talousreformiaan liittolaisten kritiikiltä;²⁰ salaa toivottiin, että reformi innostaisi muissakin Sev-maissa.²¹ Muiden jähmeys häittoi Unkarin reformiprosessia, sillä Sevin järjestelmässä eri maiden viisivuotissuunnitelmat oli pakko sovittaa yhteen. Siksi unkarilaiset halusivat saada toisetkin vakuuttumaan liberalisoinnin tärkeydestä; saadakseen kanavan reformi-idean levittämiseen he ajoivat aktiivisesti Sevin integraation tiivistämistä. Unkari yritti muokata talousyhteistyötä järjestelmän sisältä käsin, jotta siinä olisi lisää liikkumavapautta ja kansalliset intressit voisivat tulla paremmin esille.²² Talouspoliittinen ajattelu sovitettiin siihen perusfaktaan, että maa oli riippuvai-

13. Kádárin muistelmat teoksessa Kanyó (toim.) (1990) *Kádár János. Végakarat*. Budapest, 253–254.

14. *A kommunizmus építőnek kongresszusa*. (1961) Budapest, 13–19.

15. M. Shafir huomauttaa terävästi asian nurinkurisuudesta: samalla kun palattiin jyrkkään stalinistiseen talousohjelmaan, käännettiin internationalismin periaatteita vastaan. M. Shafir (1985) *Romania: Politics, Economics and Society*. London, 48.

16. Vuodesta 1963 Romania etsi aktiivisesti uusia taloussuhteita korvatakseen Sev-kauppaa; suhteita lämmitettiin ensin Kiinaan ja sittemmin Albaniaan. Jugoslavian kanssa Romaniassa oli ollut toimivat välit jo vuodesta 1956 lähtien.

17. *Sciinteia* 23.4.1964.

18. Verdery (1991) *National Ideology Under Socialism*. Oxford.

19. T. Gilberg (1990) *Nationalism and Communism in Romania*. Oxford, 173–174.

20. Muut veljesmaat – etupäässä Neuvostoliitto, DDR, Tšekkoslovakia ja Bulgaria – osoittivat avoimesti luottamuspulaa ja kritiikkiä Unkarin sisäpoliittista suuntausta vastaan. T. I. Berend (1990) *The Hungarian Economic Reforms 1953–1988*. Cambridge, 201–231.

21. Kádár (1968) *Hazafiság és internacionalizmus*. Budapest, 509.

22. Jo reformin ensimmäisen vuoden kuluessa kävi ilmi, että veljesmaat yrittivät käyttää hyväkseen unkarilaisten poliittista varovaisuutta kahdenkeskisessä kaupankäynnissä. Raportti tästä: Esitys ministeritason työneuvottelua varten, 28.11.1968, OL–M–KS–288–24/1968/8.öe, 14–15. Unkarille oli siis mitä suurimmassa määrin etujensa mukaista, että Sevin sisällä yhteiset pelisäännöt erityisesti kauppa- ja hintapolitiikassa vahvistuisivat sekä niiden kontrolli olisi tehokkaampi. Unkarilaiset halusivat uudistaa valuutta- ja tullijärjestelmän ja saada aikaan yhtenäisemmät sisäiset markkinat, jotka olisivat palvelleet paremmin Unkarin omia intressejä.

nen talouskehityksen kannalta olennaisesta energia- ja raaka-ainesaatavuudesta.

Reformin onnistuminen ja sen suoma elintason nousu oli Kádárin omalaatuisen yhteiskuntarauhan olennainen edellytys. Viime kädessä talouskehitys oli näin sidoksissa kádárismin ylläpitämiseen. Esteenä näytti olevan Romanian ajama linja.

Romanian intressien mukaista ei ollut kehittää Sevin järjestelmää.²³ Romanianlaiset pelkäsivät, että taloudellisesti heikosti kehittynyt maa jäisi integraatiossa altavastajan asemaan, mikä johtaisi yhä suurempaan riippuvuuteen vahvemmista maista. Unkarin ajama markkinasosialismi olisi työntänyt naapurua epäedulliseen asemaan juuri kauppasuhteissa. Teollisesti jälkeenjääneellä Romanialla oli suuri tarve estää kaikkinaisen kilpailun synty Sevin sisämarkkinoilla. Uskollisena yleiselle riippumattomuuspolitiikalleen Romania halusi loitontua sekä Sevistä että itäblokin sidonnaisuuksistaan kaikilla mahdollisilla osa-alueilla ja kääntää selkänsä koko Sev-integraatiolle.

Eriävät ulkopoliittiset ratkaisut

Unkarin ja Romanian vastakkaiset ulkopoliittiset linjaukset palvelivat siis sisä- ja talouspoliittisia päämääriä. Valintojen takana hämmöttivät myös geopolitiittiset realiteetit ja eri tavalla määritelty liikkumatila.

Romania ja Unkari ajautuivat lopullisesti eri suuntiin Tšekkoslovakian miehityksen seurauksena. Unkari, joskin vastahakoisesti, ansaitsi Neuvostoliiton luottamuksen osallistumalla miehitykseen. Kádár yritti välittää Prahan ja Moskovan välillä viimeiseen asti ja pyrki puolustamaan naapurinsa reformilinjaa vanhoillista itäsaksalaista, puolalaista ja neuvostojohtoa vastaan.²⁴ Tšekkoslovakian puolustaminen heitti epäilyksen myös Unkarin ylle.²⁵ Itäsaksalaisten kovan linjan puoluejohtaja Walter Ulbricht tokaisi Varsovan kokouksessa (14.7.1968), että ”Tšekkoslovakian jälkeen Unkari on seuraava”.²⁶

Romania sitä vastoin kieltäytyi osallistumasta miehitykseen ja joutui itäblokin sisällä yhä epäilyttävämpään valoon.²⁷ Tšekkoslovakian miehityksen aikana Romanian parlamentti hyväksyi (22.8.1968) julkilausu-

man ulkopoliittikan perusarvoista, joihin kuuluvat maiden tasa-arvoisuuden, kansallisen riippumattomuuden ja suvereenisuuden kunnioittaminen sekä puuttumattomuus toisten sisäisiin asioihin. Romanian doktriinina²⁸ tunnettu periaate sisälsi myös uuden puolustuskäsitelmän, jonka mukaan kotimaan puolesta taistelisi koko kansa (ei vain armeija), olkoon hyökkääjä kuka tahansa.²⁹

Reformisti Dubčekin nujertaminen asetti Kádárin reformiohjelman huonoon valoon. Kádár joutui todistelemaan, että vaikka Unkarilla oli oma sisäpoliittinen ratkaisunsa, maa pysyi silti uskollisena internationalismin ihanteelle ja Moskovan johtoasemalle. Uskollisuutta osoitettiin asettumalla internationalismin puolustajan rooliin. Roolin tehokkuuden ja näytävyyden korostamiseksi valittiin kohde, joka soveltui kritisoitavaksi ja jota vasten Unkarin uskollisuus erotui paremmin: Romania, jonka liiallinen omapäisyys ei ollut Moskovalle mieleen.³⁰

23. Tiedote Sevin kokouksesta. Tilannearvio integraation pääaiheista, 21.4.1970, OL-M-KS-288-5/516.öe., 29-47.

24. *Financial Times* 19.9.1968, *Evening Standard* 20.9.1968, *UPI* 4.10.1968 ja *Deutsche Welle* 30.11.1968, teoksessa Faragó (toim.) (1989) *Mr. Kádár*. Budapest, 55-58. Lisäksi: USTP:n keskuskomitean istunnon pöytäkirja 21.3.1968, OL-M-KS-288-4/93.öe., 30-37.

25. T. Huszár (1998) *1968. Prága - Budapest - Moszkva*. Budapest.

26. Kádárin tulkin Istvánné Barthan (tyttönimellään Nadja Rabinovics) muisteluista siteerasi Tökés (1998) *A kialkudott forradalom A kialkudott forradalom*. Budapest, 61.

27. Suhtautumisen erot Tšekkoslovakian tilanteeseen näkyivät hyvin kommunistipuolueiden Moskovan kokouksessa. Lähteenä: *A kommunista és munkáspártok.nemzetközi tanácskozása. Moszkva 1969*. Budapest, 207-227, 275-284.

28. Holden (1989) 57.

29. Uusi puolustusperiaate esiteltiin julkisesti ensimmäistä kertaa Tšekkoslovakian miehityksen jatkuessa 21.8.1968. N. Ceausescu: Speech made at the popular rally held in Bucharest in the Republic Palace square. Teoksessa N. Ceausescu (1969) *Romania on the Way of Completing Socialist Construction*. Bucharest, 382-385.

30. Se, että unkarilaiset saivat selkeällä tavalla tietää mitä Moskovassa ajateltiin Romaniasta Tšekkoslovakian kriisin jälkeen, ilmeisesti vaikutti myös maan omiin asenteisiin. Unkarin Moskovan suurlähettiläs mainitsee, että NKP:n keskuskomitean Unkarin ja Romanian asioita hoitava virkamies (ilman nimeä!) viittasi Neuvostoliiton ja Romanian suhteiden odotettavissa oleviin muutoksiin. Neuvostoliitto aikoi muut-

Unkarista tuli Romanian kovaäänisin kriitikko. Romaniaa kritisoitiin juuri siitä, mikä pahimmin pisti Moskovan silmiin: se petti internationalismin ihannetta ja rikkoi itäblokin yhtenäisyyden.

Romania joutui kritiikin kohteeksi myös sen takia, että se vaaransi suojasään tasapainoa, jota unkarilaiset välttämättä tarvitsivat reforminsa läpiviemiseen. Kun tämä herkkä balanssi vuonna 1968 särkyi, Romanista tuli Unkarille nk. *'Merkittävä toinen'*, siis se, jota vasten identifioimme itsemme tai korostamme omaa kuvaamme. 'Toisella' voi olla sellaisiakin ominaisuuksia, joita kadahditaan tai joita tahtoisimme itsellemme.³¹ Kriitikon rooli ja kontrastin hyväksikäyttö tähtäsi Unkarin kommunistien oman kuvan rakentamiseen Kremlin silmissä. Toisaalta Romanian erivapaudet Varsovan liitossa – ennen kaikkea jättäytyminen pois Tšekkoslovakian miehityksestä – ja lämpimämmät suhteet länteen olivat kadahdittavia maalle, joka pyrki itsekin omalle tielleen.

Unkari alkoi käyttää Moskovan suuttumusta Romaniaa kohtaan omien tarkoituksiperiensä mukaisesti. Niiden perimmäinen tausta löytyy maiden suhteiden historiasta, vanhoista kaunoista.

Akilleen kantapäät: vähemmistö-kysymys

Unkari ja Romanian väleihin vaikutti olennaisesti historiallinen konflikti, joka sai alkunsa ensimmäisen maailmansodan jälkeisten aluejärjestelyjen seurauksena. Trianonin³² rauhansopimus määräsi Unkarin luovuttamaan Romanialle Transsilvanian³³ ja sen mukana 1,3 miljoonaisen unkarinkielisen väestön.³⁴ Trianonin trauma yhdisti koko poliittista kenttää, kommunistit mukaan lukien. Ja koska sosialismi ei syntynyt tyhjästä, vaan rakentui edeltävien vuosikymmenien henkiselle ja materiaaliselle kulttuurille, kielteinen asenne perivihollista Romaniaa kohtaan periytyi. Kádárin politiikan kiinnostus ulkounkarilaisia kohtaan merkitsi johdon samastumista siihen kansakunta-käsitteeseen, joka syntyi Trianonin rauhan jälkeen.³⁵ Vaikka Unkari koki katkerasti stalinismin tiukan ja korostetun ka-

pean internationalismitulkinnan, näytti kuitenkin siltä, että moskoviittien³⁶ jälkeen valtaantulleet kansalliset kommunistit pystyivät säilyttämään näkemyksensä kansakunnasta ja sen merkityksestä. Suhteita määrittäväksi tekijäksi muodostui se, miten Romania kohteli unkarilaista vähemmistöä ja miten Unkari reagoi siihen.

Perustavin erimielisyys johtui kansakunta-käsitteen eri tulkinnoista. Kieleen ja kulttuuriin pohjautuva malli (Unkari) törmäsi aluerajaukseen eli valtion rajoihin nojautuvaan kansalaiskansakunta-ihanteeseen (Romania)³⁷. Romanian kansakuntakäsitys pohjautui kansalaisten tasa-arvon periaatteisiin, eli *yksilöoikeuksiin*. Unkarin määritelmä oli yhteydessä etnisten ryhmien tasa-arvokysymyksiin, ts. ryhmien *kollektiivisiin oikeuksiin*. Romanian homogeenisen valtion ihanne ei kestänyt vähemmistöjen kaksoisittoutumisen ideaa, joka oli Kádárin Unkarin johtotähti naapurussuhteissa.³⁸ Siinä vähemmistöillä oli kaksoisidentiteetti: yhtäältä vähemmistöt olivat arkipäivän elämänsä kautta sidoksissa asuinmaahansa, mutta toisaalta ne tunsivat perinteittensä, kielensä ja myös historiansa kautta yhteenkuuluvuutta oman kulttuuritaustansa emämaahan. Romania piti Unkarin pyrkimystä puuttumisena sisäisiin asioihinsa, mikä uhkasi maan riippumattomuuspolitiikkaa.³⁹

Sikäli kysymys ei tullut esille otollisimpana aikaan, että unkarilaisvähemmistön olot Romaniassa paranivat vuosina 1968–71,⁴⁰ ja sen ymmärsi myös Unkarin johto,⁴¹ vaikkakin vähemmistöoikeuksien suhteen jäi toivomisen varaa. Unkarin ulkopoliittisen aseman vahvistamisen kannalta hetki tosin oli otollinen. Unkarilla oli 'varaa' nostaa näin herkkä aihe pöydälle, kun Romania oli 'heikoilla.' Unkari ei koskaan uskaltautunut peräänkuuluttamaan unkarilaisvähemmistön asiaa muissa naapurimaissa. Romanian unkarilaisten sääliä ujutettiin mukaan taidokkaasti, muun internationalistisen arvostelun ohella.

Syy varovaisuuteen oli se, että vähemmistökyseminen oli tabu itäblokkissa, ei ainoastaan marxilaisen retoriikan takia, vaan myös käytännön syistä: melkein jokaisella maalla oli hankaluuksia vähemmistökansalli-

suuksiensa kanssa. Sen sijaan Unkarista oli tullut tynkävaltio minimaalisine vähemmistöineen, ja näin sen oli helppo asettua malliksi muille. Sitoutuminen ulkounkarilaisten asiaan vahvistui vuoteen 1972 mennessä niin, että siitä lopulta tuli internationalistisesta kritiikistä riippumaton ulkopoliittikan osa-alue. Näin Unkari siis etääntyi niistä alkuperäisistä perusteista, joilla se vuoden 1968 jälkeen oikeutti kääntymisensä Romaniaa vastaan. Vähemmistökymsymyksestä tuli keskeinen, suhteita määrittelevä elementti, huolimatta siitä, että Unkarin asema itäblokkissa alkoi nopeassa tahdissa heiketä vuodesta 1972.

YYA-sopimuksen uusinta sinetöi maiden suhteiden näennäisen korjaantumisen. YYA-sopimukset solmittiin itäblokkissa alunperin 1948/49 20 vuodeksi, minkä jälkeen ne jatkuisivat vielä viisi vuotta, ellei kukaan irtisanoisi. Sen jälkeen sopimuksen oli määrä raueta, ellei sitä uusittaisi. Kun YYA-sopimuksen uusimisesta Romanian kanssa tuli itäblokkissa yleisesti vastenmielinen kysymys, alettiin pelata aikaa. Sopimusten annettiin tahallaan vanhentua varoitukseksi Romanian Tšekkoslovakian kriisiin yhteydessä osoittamasta liiallisesta innosta kulkea omaa tietään ja veljeilystä lännen ja Kiinan kanssa. Silti varottiin tarkoin, ettei ylitettäisi sopimusten juridista lisääaikaa. Viivytelyn tarkoitushan ei ollut koko YYA-järjestelmän purku, vaan niskoittelevan jäsenmaan oikaisu.

Romania joutuikin varsin pian Tšekkoslovakian miehitysoperaation jälkeen näkyvästi paitsioon, tärkeiden itäblokin sisäisten neuvottelujen ja yhteydenpitojen ulkopuolelle. Romanian asema alkoi käydä tukalaksi erikoisesti taloussuhteiden näkökulmasta, sillä kahdenkeskiset kauppasopimukset olivat sidoksissa YYA-sopimusten uusimiseen. Viivytely siinä merkitsi myös kaupankäynnin katkeilua ja yleistä hidastumista. Unkari käytti tilannetta hyväkseen ja nosti unkarilaisvähemmistön aseman YYA-sopimuksen uusimisen edellytykseksi.⁴² Lopulta tilanne kehittyi niin, että vuoteen 1972 mennessä jokainen itäblokin jäsenmaa paitsi Unkari uusi sopimuksen Romanian kanssa. Kun vitkastelu alkoi ärsyt-

tää Kremlää, kutsuttiin Kádár ja Ceausescu pikavierailulle Moskovaan,⁴³ jonka jälkeen sopimus allekirjoitettiin unkarilaisten vastaanhangoitteista huolimatta. Tähän siirtymäkauden voidaan katsoa päättyneen.

Vastakkainasettelun merkitys

Vuosina 1968–72 maat tasapainottelivat ja hakivat uudenlaista asemaa niin itäblokin sisällä kuin myös kansainvälisellä kentällä.

taa taloussuhteitaan Romaniaan sillä tavalla, jotta ”*subteiden epätasapaino kuvastuisi paremmin*”. Unkarin Moskovan-suurlähetystön raportti 11.9.1968, OL–M–KS–288–32/1968/11.öe. (asiakirjasta puuttuvat sivunumerot).

31. Nationalismin tutkimuksessa käsite on ollut keskeisellä sijalla. Työni kannalta tärkeimmät analyysit ovat I. B. Neumann (1999) *Uses of the other*. Manchester; H. Mikkeli (1998) *Europe as an Idea and an Identity*. London. Lisäksi kiintoisan analogian tutkimukselleni tarjosi L. Holy (1996) *The Little Czech and the Great Czech Nation*. Cambridge.

32. Trianon oli Versailles'ssa sijaitseva linna, jossa rauhansopimus allekirjoitettiin kesäkuun 4. päivänä 1920.

33. Transilvanian tarkka aluemäärittely on varsin ristiriitainen unkarilaisessa historiografiassa, joten yksinkertaisuuden vuoksi nimittän tässä esityksessä kaikkia Unkarista Romanian alaisuuteen siirrettyjä alueita ”Transilvaniaksi”.

34. K. Kocsis – E. Kocsiné Hodosi (1992) *Magyarok a határainkon túl*. Budapest, 46.

35. Kansakunta-käsitteen muutoksista K. Miklóssy (2000) *Nationalismi poliittisena välineenä*. In: A. Kilpiö (ed.) (2000) *1000-vuotias Unkari*. Helsinki, 154–172.

36. Moskoviiteiksi kutsuttiin sellaisia kommunisteja, jotka lähtivät 1920–30-luvuilla Neuvostoliittoon, saivat ideologisen kasvatuksensa siellä ja palasivat vasta puna-armeijan kanssa kotimaihinsa.

37. N. Ceausescu (1984) *Az egységes Román nemzetű állam megeremtése*. Bukarest.

38. Yleisesti käytetystä silta-kuvauksesta ja sen merkityksestä kuuluisin julkinen esimerkki oli Kádárin puhe XI puoluekongressissa. *MSZMP XI kongressi* (1975) Budapest, 82. Salaisissa puolueasiakirjoissa käsitettä käytettiin jo vuodesta 1968.

39. USTP:n keskuskomitean ulkoasiainosaston muistio puolueuuvotteluista, 16.11.1971, OL–M–KS–5/568.öe., 28–42. Raportti Unkarin ja Romanian ulkoministerien ja puoluevaltuuskuntien tapaamisesta Bukarestissa 18–19.2.1971, OL–M–KS–288–32/1971/2.öe., 150–154, 188–190.

40. D. Deletant (1999) *Romania under Communist Rule*. Oxford, 107–111; B. Barabás – L. Diószegi – S. Enyedi – L. Sebök – A. R. Süle (1990) *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. st, 88–92, 98–100.

41. Politbyroon istunnon pöytäkirja 16.12.1969, OL–M–KS–288–5/507.öe., 39–45.

42. Raportti Unkarin puolue- ja valtiovaltuuskunnan vierailusta Romaniassa 1.3.1972 OL–M–KS–288–32/1972/1.öe.

43. *Népszabadság* 11–12.2.1972.

Toisaalta nuo vuodet merkitsivät siirtymää bilateraalisten suhteiden uuteen kauteen. Internationalismi, joka siihen asti oli määrännyt veljesmaiden kanssakäymistä, jäi selvästi taka-alalle. Kansallisten etujen ajaminen nousi myös kahdenkeskisissä suhteissa etusijalle. Vaikka internationalismin vaatimus voitti 1972, osoittivat YYA-hankaluuDET pahaenteisen kehityksen alkaneen Unkarin ja Romanian suhteissa.

Kansallisen intressin yhä avoimempi esiintyminen oli merkki siitä, että maat alkoivat loitota Moskovan otteesta. Romania vastusti avoimesti blokin päätöksiä ja integratiivista kehitystä. Itsepäisellä ulkopolitiikallaan maa uskalsi ylittää rajoja: asemaansa vahvistaakseen Romania lähentyi Jugoslaviaa ja Kiinaa samoin kuin länttä ja otti siten selvästi etäisyyttä Moskovan määräysvaltaan.

Lojaalina esiintynyt Unkarikin haki uudenlaista asemaa, jossa Romania-kritiikillä oli tärkeä rooli. Vaikka Unkarin johto toimi alussa tavallaan Moskovan äänitorvena, samalla ujutettiin vähemmistökySYMYS pikku hiljaa mukaan Romanian arvosteluun. Se merkitsi vastalauseita Moskovan linjalle, sillä itäblokin areenalla internationalismi oli kanssakäymisen pääsääntö ja vähemmistökySYMYS tabu. 'Vähemmistöistä huolehtimisen' kaavun alla Unkari asettui heikosti mutta selvästi poikkiteloin, pelisääntöjä vastaan. Jo talousreformi ja liberalismi rikkoiivat rajoja, mutta se koski vain sisäpolitiikkaa. Ulkopolitiikassa oltiin kuitenkin kuuliainen ja luotettava Moskovan toverimaa. Vähemmistöt olivat toinen asia, ulkopolitiittinen kysymys, joka koski jokaista sosialistimaata, ja mikä tärkeintä, niiden keskinäisiä suhteita. Asetelmalla oli kauaskantoisia vaikutuksia aina koko kommunistisen systeemin murenemiseen saakka. Kun Kádárin johto ryhtyi ottamaan välimatkaa Neuvostoliittoon, se samalla unohti, ettei sillä todellisuudessa ollut kansan tukea. Kommunistit oli istutettu valtaan Kremlin mahdilla (1948) ja autettu pysymään vallassa kriisin hetkellä (1956) kansan nimenomaista tahtoa vastaan. Kádárin reformipolitiikka ja liberaalisoituminen oli tavallaan ensimmäinen askel kohti yhteiskunnallista sovintoa.

Kansan tuki piti saavuttaa hinnalla millä hyvänsä, jos haluttiin luopua Moskovan monella tavalla sitovasta tuesta ja aiottiin silti pysyä vallassa.

Unkarin ja Romanian törmäys kertoo myös itäblokin keskus-periferia-rakenteesta. Sosialistimaiden omat edut olivat usein ristiriidassa keskenään. Ajettaessa omia kansallisia intressejä jouduttiin turvautumaan enemmän tai vähemmän peiteltyihin taktikoiteihin erityisesti silloin, kun päämäärät joutuivat vastakkain itäblokin yhteisetujen kanssa. Taktikointi oli tarpeen, koska liian avoimesti omaa tietään kulkeva maa sai 'nationalistin' leiman, mikä oli vakava ja pahaenteinen syytös.

Merkittävä lisäpiirre blokin viitekehysesä oli kritisoinnin käytäntö sinänsä. Se maa, jolla oli varaa kritisoida toista jäsenmaata, oli 'paremmassa' asemassa kuin kritisoitu. Aika ajoin nk. satelliiteilla oli oma keskinäinen hierarkiansa, toisin sanoen periferialla oli oma periferiansa. Maiden asemat kuitenkin vaihtelivat Neuvostoliiton itäblokin-politiikan mukaan. Kriitikon roolin salliminen kohotti valitun suosioon ja samalla toteutti 'divide et impera' -taktiikkaa blokin hallitsemismenetelmänä. Kuitenkin suosion saanut pystyi kriitikon pääroolinsa sivussa ajamaan myös omia kansallisia intressejään. Niiden salliminen tiettyyn rajaan saakka oli nurinkurisesti omiaan vahvistamaan Moskovan keskeistä asemaa. Vaikka liittoutuminen pienten maiden kesken suurta yhteistä 'vihollista' vastaan olisi voinut olla järkeenkäypä yhteinen etu, Unkarin ja Romanian tapauksessa se kaatui menneisyydestä perittyyn kaunaan, josta Kreml oli hyvin tietoinen.⁴⁴

Itäblokinaikaisen erilinjaisuuden vaikutus ulottuu sosialismin romahduksen jälkeiseen aikaan, jolloin Unkarin ja Romanian välit ovat kiristyneet räjähdysalttiiksi. Asenteet naapurია kohtaan ovat molemmin puolin varsin vihamieliset. ■

44. NKP:n keskuskomitean sosialististen maiden osastolla sama yksikkö hoiti Unkarin ja Romanian asiat.